

Қазақстан Республикасы
Мәдениет, ақпарат және
қоғамдық келісім
министрлігінде 2002 жылы
3-мамырда тіркеліп,
№2904-Ж куәлік берілген

ҚАЗАҚ ТАРИХЫ

Екі айда бір шығатын
республикалық ғылыми-
әдістемелік жұлнал

Меншік иесі – “Қазақ тарихы” ЖШС

№2 (191),
НАУРЫЗ-СӘУІР
2021 ЖЫЛ

1993 жылдың шілде
айынан бастап шығады

АҚЫЛДАСТАР АЛҚАСЫ:

Төраға: Омарбеков Т.О. – т.ғ.д., проф.,
ҚР ҰҒА академигі (Алматы).

Орынбасарлары:

Әлімбаев Н. – ҚР МОМ директоры, т.ғ.к.,
этнолог (Алматы).

Салықбай Ә.Ж. – Журнал редакторы
(Алматы).

Мүшелері:

Қабылдинов З.Е. – т.ғ.д., проф., ҚР
БҒМ ҒК ТЭИ директоры (Алматы).

Байтанаев Б.Ө. – т.ғ.д., проф., ҚР БҒМ
ҒК АИ директоры (Алматы).

Әбіл Е.А. – т.ғ.д., проф., ҚР БҒМ ҒК МТИ
директоры (Нұр-Сұлтан).

Аяған Б.Ғ. – т.ғ.д., проф., ҚР БҒМ ҒК
МТИ дир. орынбасары (Нұр-Сұлтан)

Кәрібаев Б.Б. – т.ғ.д., проф., ҚР ҰҒА
академигі (Алматы).

Қарасаев Ғ.М. – т.ғ.д., проф., Ресей ҒА
корр.-мүшесі (Нұр-Сұлтан).

Төлеубаев Ә.Т. – т.ғ.д., проф. (Алматы).

Жұмағұлов Қ.Т. – т.ғ.д., проф. (Алматы).

Ууата Томоһико. – т.ғ.д., проф. Hokkaido
University disabled (Japan, Sapporo).

Буканова Р.Г. – т.ғ.д., проф. (Башқұрт-
стан, Уфа).

Курманов З.К. – с.ғ.д., проф. (Қырғыз-
стан, Бішкек).

Невежин В.А. – т.ғ.д., проф. (Ресей, Мәскеу).

Еңсенов Қ.А. – т.ғ.к., қауымд. проф.
(Нұр-Сұлтан).

Эксперттер тобы:

Найманбаев Б.Р. – т.ғ.д., проф. (Шымкент).

Жұмағұлов Б.С. – т.ғ.к., қауымд. проф.
(Алматы).

Асылбекова Ж.М.-А. – т.ғ.д., проф. (Алматы).

Ауанасова А.М. – т.ғ.д., проф. (Нұр-Сұлтан).

Исин А. – т.ғ.к., проф. (Семей).

Салқынбек Д. – т.ғ.к. проф. (Алматы).

Қартаева Т.Е. – т.ғ.к., проф. (Алматы).

Ноғайбаева М.С. – т.ғ.к., қауымд. проф.
(Алматы).

Сәбитов Ж.М. PhD, саяс/шы (Нұр-Сұлтан).

Дүйсен С.Ж. – п.ғ.к. (Нұр-Сұлтан).

Қалиев Ж.Н. – п.ғ.к. (Нұр-Сұлтан).

Ерімбетова Қ.М. – т.ғ.к. (Нұр-Сұлтан).

Үмітқалиев Ұ.Ұ. – т.ғ.к., арх/г (Нұр-Сұлтан).

Ізбасарова Г.Б. – т.ғ.к., доцент (Ақтөбе).

Базарбаев Қ.Қ. – PhD тарихшы (Түркістан).

Қозыбаева М.М. – PhD тарихшы (Алматы).

Басуға 28.03.2021 ж. жіберілді.
Пішімі 84 x 108¹/₁₆. Шартты б.т. – 5. СТР
басылым. Бағасы келісімді.
Таралымы – 1380. Индексі – 75748.
Редакцияда беттеліп-қатталып,
"Акимбаев" ЖК-де басылды.

Журнал ҚР БҒМ Білім және ғылым
саласындағы бақылау комитеті (БҒСБК)
ұсынған тізімде бар. Журнал в списке
рекомендованных КОКСОН МОН РК.

МАЗМҰНЫ

ҒЫЛЫМИ ЗЕРТТЕУЛЕР МЕН МАҚАЛАЛАР

ЖҮРСІНБАЕВ Б., ЖҰБАНЫШОВ Б.

Сақтардың алдыңғы Азияға жасаған жорықтары2

ӘБІЛ Е., КҮЗЕМБАЙҰЛЫ А. Алтын Орданың қазақ тарихындағы орны6

ТОҚБЕРГЕНОВА З. Алтын Орда – Еуразиядағы ең қуатты мемлекет 11

ӘБЕНОВА Б., ӘБЕНОВ Д., МӘЖИТ А. 1868 жылғы "Уақытша ереже"

бойынша әкімшілік-отарлық жүйенің нығаюы 15

ЕСІРКЕПОВА Ж. Қазақстан және ҚХР қарым-қатынасындағы

энергетикалық фактордың маңыздылығы20

ОМАРОВА М. Қазақстан-Қытай байланыстары25

ИМАНБАЕВА С., САНДЫҚБАЕВА Ө., ТЕЛЕУОВА Э.

М.Дулатовтың журналистік қызметі кеңестік білім кезеңі30

ОРАЗБАҚОВ А., ИБРАЕВА Н.

Мырқы Исаев – азамат, журналист, өлкетанушы36

ҚАЛБАЕВА Т., ДӘРМЕНОВА Р., ӨТЕГЕНОВА Б.

Дәстүрлі қолөнер – мәдени ерекшелікті қалыптастыру құралы39

БЕЛГІБАЙ Ж. Майдангер А.Асқаровтың әскери-саяси қызметі42

БЕГМАНОВА Б., ДӘУЛЕТКЕЛДІ Н.

Қазіргі қазақ лирикасындағы тарихи тақырып.46

ҚУАНЫШЕВ Ж. Қазақстандық ұлтаралық және дінаралық келісім моделі.49

ТАНЫМДЫҚ МАҚАЛАЛАР

ЖҰПБАЕВ Қ. Анахарс – Жанарыс55

МИРАЗОВ М., ЕЛЕБАЙҰЛЫ Қ. Қозыке датқа: аңыз бен ақиқат57

КӘРІМ С., ЖҰМАХАНҰЛЫ А. Санияз сұлтан хақында.61

ЕЛ ТАРИХЫ – ШЕТ ТІЛДЕРДЕ

НАЙМАНБАЕВ Б., МЫРЗАЛИЕВА Э. Практическая реализация

программы духовного обновления молодого поколения в РК64

СҮТЕЕВА Х., СЫБАНБАЕВА А. События в русско-китайских отношениях70

ШАУКЕНОВ Ж. Предпосылки образования города Аркалык75

BAZEN B. Formation and the duties of the

Semipalatinsk provincial land administration78

ОҚЫТУ. ӘДІСТЕМЕ. ТӘЖІРИБЕ.

АЙТКЕНОВ З., ИБРАХИМ Б., Диалогтық оқытудың маңыздылығы82

ҚАЛИЕВА Б. "Memory studies" әдіснамасы арқылы тарихи білім беру84

ӨТЕУЛИЕВ Ж. Диагностикалық бағалау дегеніміз не?89

ҚАСЫМБЕКОВА А. Қазақстандағы ерте ортағасырлық мемлекеттер91

РЫСҚАЛИЕВА Ж. Ұзақ мерзімді жоспар92

FTAХР/ IRSTI/ МРНТИ: 03.20.00

С. ИМАНБАЕВА¹, Ө.САНДЫҚБАЕВА², Э.ТЕЛЕУОВА³,
¹т.ғ.к, доц., Казак Ұлттық Аграрлық зерттеу университеті,
 Қазақстан, Алматы. E-mail:sabira.imanbaeva@mail.ru
² филос.ғ.к. аға оқытушы. E-mail: sandykbaeva@mail.ru
³т.ғ.к. доц. e-mail: teleuova@mail.ru,
^{2,3}Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті,
 Қазақстан, Алматы қ.

М.ДУЛАТОВТЫҢ ЖУРНАЛИСТІК ҚЫЗМЕТІ: кеңестік билік кезеңі

М.Дулатовтың халқын қандай өкімет басқарғанына қарамастан, ұлт патриоты болғанын оның Кеңес үкіметі тұсындағы ерен еңбегі көрсетеді. 20-30-жылдары қазақ ұлтының мүддесін көздеп, қызмет атқару оңай болған жоқ. М.Дулатов сынды ұлт зиялыларының істеген қызметтеріне большевиктер сенімсіздік танытып, жөнсіз тиісу, аңду, ал кейде нағыз қуғын-сүргін ұйымдастырды. Соған қарамастан бұл жылдары М.Дулатов ұлтының болашағын көздеп, өзінің талантын, ақыл-білімін, ерік-күш, жігерін халқының рухани баюына арнады. Ол халық ағарту, мәдени салаларда әр түрлі жауапты қызметтер атқарды.

Мақалада М.Дулатовтың ұлттық баспасөздің қаламы ұшқыр, ойы терең, тілі кестелі публицист-журналист ретінде “Ақ жол”, “Еңбекші қазақ”, редакцияларында жемісті қызмет атқарған кезеңі, қазақ совет баспасөзінің дамуына, журналистикасының жас мамандарын даярлауға, олардың кәсіби шеберлігінің ұшталуына сүбелі үлес қосқан қайраткерлігі талданады.

Түйін сөздер: журналистика, публицист, зиялылар, ұлт, кеңес, азаттық, алаш, идея, идеология, теңдік, большевик, баспасөз, ұстаным.

С.С. ИМАНБАЕВА¹, У.Д.САНДЫҚБАЕВА², Э.Т.ТЕЛЕУОВА³,
¹к.и.н, доц., Казахский национальный Аграрный исследовательский университет,
 e-mail: sabira.imanbaeva@mail.ru,
²к. филос. н., ст.преп., e-mail: sandykbaeva@mail.ru,
³к.и.н. доц. e-mail: teleuova@mail.ru
^{2,3}Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
^{1,2,3}Казахстан, г. Алматы

ВКЛАД М.ДУЛАТОВА В РАЗВИТИЕ КАЗАХСКОЙ ЖУРНАЛИСТИКИ: советской период

Данная статья посвящена деятельности видного общественного деятеля, ученого просветителя, писателя и публициста Мыржақыпа Дулатова, чье имя в течение длительного времени было незаслуженно вычеркнуто из памяти народа. В ней анализируется многогранная деятельность М.Дулатова в начальный период Советского государства. Во введении обоснована актуальность проблемы, раскрыта степень ее изученности, охарактеризованы источники, используемые в работе, определены цель и задачи исследования. В статье рассматриваются различные, не использованные ранее архивные документальные источники, а также статьи самого М.Дулатова.

В работе впервые всесторонне исследуются не только общественно-просветительская деятельность, но и работа ученого как педагога, в области народного просвещения, целью которого была борьба за ликвидацию безграмотности. Осуществлен анализ его организационной деятельности в сфере развития казахской культуры, народного искусства определяется вклад в развитие казахской журналистики как талантливейшего публициста, особенно в сормирование таких печатных изданий как «Ақ жол» и «Еңбекші казак». Вся жизнь М.Дулатова была посвящена просветительству и политической деятельности, он боролся во имя блага казахского народа за независимость и становления казахского демократического государства.

Ключевые слова: журналистика, публицист, интеллигенция, нация, алаш, независимость, идея, большевик, идеология, свобода слова, позиция, равенства.

S.S.IMANBAEVA,¹ U.D.SANDYKBAEVA,² E.T.TELEUOVA,³
¹candidate of historical sciences, e-mail: sabira.imanbaeva@mail.ru
 Associate Professor of Kazakh National Agrarian Research University,
² candidate of philosophical sciences, senior lecturer, E-mail: sandykbaeva@mail.ru,
³candidate of historical sciences, Associate professor, e-mail: teleuova@mail.ru
^{2,3}Kazakh National University named after al-Farabi, ^{1,2,3}Kazakhstan, Almaty

M.DULATOV'S CONTRIBUTION TO THE DEVELOPMENT OF KAZAKH JOURNALISM DURING: the Soviet period

This article is devoted to the activities of a prominent public figure, academic enlightener, writer and publicist Myrzhakyp Dulatov, whose name for a long time was undeservedly erased from the memory of the people. It analyzes the multifaceted activities of M. Dulatov

in the initial period of the Soviet state. In the introduction, the relevance of the problem is justified, the degree of its knowledge is revealed, the sources used in the work are described, the purpose and objectives of the study are defined. The article discusses various, not previously used archival documentary sources, as well as articles by M. Dulatov himself.

In this work, for the first time, not only social and educational activities are comprehensively investigated, but also the work of a scientist as a teacher in the field of public education, the purpose of which was to fight for the elimination of illiteracy. The analysis of his organizational activities in the development of Kazakh culture, folk art is determined by the contribution to the development of Kazakh journalism as a talented publicist, especially in the creation of such print publications as «Ak Zhol» and «Enbekshi Kazak». The whole life of M. Dulatov was devoted to enlightenment and political activity, he fought for the good of the Kazakh people for the independence and the formation of a Kazakh democratic state.

Keywords: journalism, publicist, intelligentsia, nation, Alash, independence, idea, Bolshevik, ideology, freedom of speech, attitude, equality.

Кіріспе. «Мәңгілік Ел» идеясына сабақтасып жарияланған Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың 2017 жылы 12 сәуірде «Болашаққа бағдар: Рухани жаңғыру» және 2018 жылы 21 сәуірде жарияланған «Ұлы даланың жеті қыры» бағдарламалары руханиятымызға жаңа серпін берді. Біздің пікірімізше, «Рухани жаңғыру» және «Ұлы даланың жеті қыры» идеялары – ұлттың рухын, адамның ізгілік қасиеттерін, елдің елдігін арттыратын және тарихи сананы қалыптастыратын құндылықтардың жиынтығы.

Тәуелсіздік тарихында Алаш зиялыларының идеялары азаматтықтың биік үлгісі ретінде «Рухани жаңғыру» идеясымен ұштасып, қазақ елінің тарихи жадында қайта жаңғыру үстінде.

Алаш қозғалысының көрнекті идеолог қайраткері, ағартушы, публицист М.Дулатов өте күрделі өмір кешкен тұлға. 1902 жылдан бастап ауыл мектептерінде ұстаздық қызмет атқарған М.Дулатов өзінен бұрынғы ағартушылар А.Құнанбаевтың, Ы.Алтынсаринның дәстүрін жалғастырып, қалың бұқара арасында осы бағытта ағартушылық насихат жұмысын өрістетті. Отарлық саясат пен ұлттық езгінің қамауында жатқан «ұйқыдағы» халқының санасына жігерлі сөздерімен ұран тастап, халқын азаттыққа, теңдікке шақырды.

1905-1907 жылдары бірінші орыс революциясына кейінгі уақытта «Оян, қазақ!», «Елім-ай», «Біздің мақсатымыз», «Жастарға», «Бақытсыз Жамал» және басқа шығармалары арқылы қазақ елінің ұлттық санасының оянуына, саяси танымының өсуіне зор ықпал жасады. Сондай-ақ, жалпыұлттық басылым «Қазақ» газетін ұйымдастырушылардың бірегейі, оның жұмысын бір арнаға түсіріп, ұлт еркіндігіне жетудің жолдарын насихаттап, ұлт-азаттық күрес идеологиясын қалыптастыруда ерекше рөл атқарған қайраткер.

М. Дулатов сынды патриот ұлтжанды қайраткердің қызметін шынайы, объективті бағалау бүгінгі тәуелсіз Қазақстанның жастарын патриотизмге, ұлттық рухта тәрбиелеу үшін аса қажет.

Алаш зиялыларының қоғамдық-саяси қызметі Кеңес дәуірінде тар шеңберде таптық партиялық тұрғыдан қаралғаны баршамызға мәлім.

М.Дулатов туралы пікір Қазақстан тәуелсіздік алғаннан кейінгі кезеңде ғана объективті түрде жазылып, ғылыми жүйеге түсіп зерттелуде. Бүгінгі ұрпақ үшін ұлт зиялыларының қандай ауқымды тарихи міндетті орындағаны қазіргі таңда белгілі болып отыр.

Тарихтың өзі Алаш қозғалысы идеяларының өмірлік негізі күшті екендігін айқындап берді. Ә.Бөкейханов, А.Байтұрсынов, М.Дулатов сынды ұлт зиялыларының мақсат-мүдделерінің орындалғанына бүгінде тарих куә, олар халқының азаттық алғанын көре алмаса да, оның күні туатынына сенімдері күшті болды. Алаш зиялыларының қайраткерлік тұлғалары осы тұтастығымен, өз ерік-жігерін, күшін халық ісіне сарқа жұмсауымен ерекшеленеді. Олардың идеяларының өзектілігін, құндылығын, өміршең идея екендігін бүгінгі тәуелсіз Қазақстан мемлекетінің болмысы толық айқындайды.

Материалдар мен әдістер. Зерттеудің методологиялық және теориялық негізіне ағартушылық бағыт-

тағы көрнекті тұлғалардың өмірі мен қызметін зерттеуде қалыптасқан жаңа концепциялар мен ой-тұжырымдар алынды. Сондай-ақ, тарихи-логикалық, тарихи-компаративистикалық, герменевтикалық әдістер қолданылды. Алаш зиялыларының ағартушылық, азаттық, еркіндік идеяларына тарихи тұрғыдан баға беріліп, сыни ойлау мен салыстырмалы әдістер жүзеге асырылды. Тарихи талдау, салыстыру әдісін қолдану арқылы қайраткер өмір сүрген және қызмет жасаған күрделі тарихи кезеңнің ерекшелігі қамтылды.

Салыстырмалы-тарихи талдау әдістері арқылы Алаш зиялыларының азаттық идеясының құндылығы бүгінгі біздің құндылықтарымызбен, болмысымызбен байланыстырылды.

Талдау. Қазақ халқының ұлтжанды қайраткері М.Дулатовтың жарты ғасырлық ғұмырының барлық қыры арнайы зерттеуге лайық. Тәуелсіздік жылдарында ғалымдар қайраткердің көп қырлы ағартушылық, қоғамдық-саяси қызметі, публицистік, әдеби-шығармашылық мұралары туралы іргелі зерттеулер жазылды. Тарихшы ғалымдар К.Н.Нұрпейісов, М.Қ.Қойгелдиев, Ж.Қасымбаев, Т.Омарбеков, Д.А.Аманжолова, Қ.Атабаев қоғамдық-саяси қызметін зерттеп іргелі еңбектерін жариялады. Әдеби-шығармашылық мұрасын Т.Кәкішев, Т.Қожекеев, С.Қирабаев, М.Әбсеметов сынды, т.б. ғалымдар жазды.

Алаштануға сүбелі үлес қосқан қайраткердің қызы Г.М.Дулатованың да естелік еңбектерінің орны ерекше.

Шетелдік ғалым УямоТомахио Жапонияда М.Дулатовтың «Оян, қазақ!» кітабына арналған зерттеу еңбегін жариялады. Біздің пікірімізше, М.Дулатовтың көп қырлы ағартушылық, шығармашылық мұралары әлі де зерттеледі.

Зерттеу нәтижелері. Ресей атты XX ғасырдың аса алып империясының Петербург, Мәскеу сынды орталықтарында жеңіске жеткен Қазан төңкерісі көп ұзамай барлық провинцияларға тарап, коммунистер билік басына келді. Бұл төңкеріс Ә.Бөкейхановтың, А.Байтұрсыновтың, М.Дулатовтың және олардың саяси серіктерінің соңғы жылдары бар жан-тәнімен күш салып күрескен Алашорда автономиясын азамат соғысында қарудың қуатымен жоқ қылды.

Қазақ зиялылары Қазан идеяларын жат көріп, оны қабылдауға, жұртына оның «дұрыстығын» насихаттауға асықпады. Бұл тұс М.Дулатов үшін де жолайрық кез, барлық дүниетанымының, тәжірибесі мен ақыл-парасатының сынға түскен уақыты болды. Біреулер тұйыққа тіреліп, халық мүддесін қара басының қамына сатса, енді біреуі тез арада түрленіп «большевик» болып кетті. 1917 жылғы Қазаннан бергі уақытта жарық көрген М.Дулатовтың туындылары (Мадияр, 1918), оның терең толғанысын, зиялылар саяси ұстанымда жаңылыс тапса, ұлтына үлкен зиян келтіретіндігін сезінгендігін көруге болады. Сонымен бірге, ол қиыншылықтарға мойымады, ойының серектігін танытып елін де ойландыратын, көп болып жол тандаудың қажеттігін жазды.

Алаш зиялылары Кеңес өкіметін еркінен тыс, амалсыз мойындауға мәжбүр болды. Бірақ, М.Дулатов

турасында айтсақ – мойындау-мойынсұну емес, коммунистер билігін тану – өзінің өмір бойғы ұстанған көзқарастарынан бір мезетте айнып, халқының тағдырынан бас тарту емес еді. Билік басына қандай өкімет келмесін, халқына адал қызмет етуді мұрат тұтқан ол, жаңа жағдайға бейімделуге тиіс болды. Елдегі қалыптасқан саяси жағдай оған басқа жол таңдау мүмкіндігін қалдырмады.

1920 жылдың қыркүйек айында Омбыға келген М.Дулатов, ондағы Губерниялық атқару комитетіне барып тіркелді (Қазақстан Республикасының Ұлттық Қауіпсіздік Комитетінің Архиві 124-қ., 1-т., 78754-іс, 105 п.). Осы мезгілден бастап, М.Дулатов Кеңес өкіметі оған жүктеген қызметті өз дәрежесінде сапалы және жауапты атқаруға күш салды.

Алғашқы кезеңде Кеңес үкіметі ұлт зиялыларын оқу-ағарту және мәдени құрылыс жұмыстарына тартады. А.Байтұрсынов, М.Дулатов және тағы басқа ұлт зиялылары осы салаларда қызмет жасады.

М.Дулатов Кеңес үкіметіне деген өзінің көзқарасын, өткен өміріндегі ұстанған саяси позициясын толық жазып, Омбыда шығатын «Кедей сөзі» газетінің 1920 жылғы 7-қарашада шыққан санында «Октябрь төңкерісінің үшінші жылы», – деген айдармен мақаласын жариялады. Бұл оның Кеңес үкіметін жақтап жазған алғашқы мақаласы еді. «Осы кезге дейін істеген қызметімді санамас бұрын, мынаны айтқым келеді, менің ашыла, арыла сөйлеуім өзімнің ерік құқымнан туды, бұлай етуге мені ешкім итермелеп қорқытпады, өз ұятымның алдында дәл осылай есеп беруді жөн көрдім», – дей келе М.Дулатов Кеңес үкіметіне дейін басынан ерік, қолынан билік кеткен халқының аянышты жағдайын күйзеліп егжей-тегжейлі баяндап, ойын былай тұжырымдайды: «Октябрь төңкерісінің өткен екі жылғы мейрамын біз мейрамдаған жоқ едік. Енді бүгінгі күн шын мейрам болды. Бүгінгі күн жер жүзінің еңбекшілеріне ұран шақырылған күн.

Бүгінгі күн “адалдық”, “теңдік”, “бостандық” туы көтерілген күн. Көп күндерді тарих ұмытар. Бірақ бүгінгі күнді Октябрь төңкерісін ұмытпас! Баянды болсын Октябрь төңкерісі! Көгерсін Күншығыстың елдері!” (Дулатов, 1920).

М.Дулатов Октябрь төңкерісіне байланысты айтқан ойларынан бар саналы ғұмырының елінің теңдігі үшін арнаған қайраткердің, енді Кеңес үкіметінің саясатымен есептесіп, сенім артқанын аңғарамыз. М.Дулатов өзінің айтқан ойларын шынайылығын енді іс жүзінде көрсетеді. Алғашында Омбыда бір-екі ай, Ақмола губерниялық халық ағарту бөлімінде және Сібір халық ағарту бөлімінде нұсқаушы-инструктор болып қызмет жасайды. 1920 жылы қарашадан М.Дулатов Ташкентке келіп, Түркістан Коммунистік партиясы мен Орталық Атқару Комитетінің органы «Ақ жол» газетінің жауапты хатшысы болып орналасады (ҚРҰҚКА, 124-қ., 1-т., 78754-іс, 105 п.). Бұл уақытта қазақ зиялыларының бір тобы Қазақ АССР-нің астанасы Орынборда, енді бір тобы Түркістан АССР-нің астанасы Ташкентте жұмыс істеді. Бұның өзіндік саяси мәні бар еді. М.Дулатов бұл туралы және өзінің Ташкентке келіп қызметке орналасуы туралы: «Ташкентте мен өзімнен бұрын келген бірнеше азаматтарды кездестірдім, көпшілігі алашордашылардың өкілдері болды. Олардан мен Қазақстанға қарағанда, Түркістанда жұмыс істеудің жақсы екендігін, өйткені жергілікті мамандардың аздығынан сырттан келгендерді қызметке алатындығын білдім» (ҚРҰҚА, 124-қ., 1-т., 78754-іс, 46 п.).

Негізі Кеңес үкіметі ұлт зиялыларын қызметке тартқанмен оларға жете көңіл бөлмеді, қызмет етуге еркіндік бермеді, керісінше партияға кірген бұрын басшы

орындарда қызмет атқармаған, саяси сауаты төмен азаматтарды тартты. Бұл турасында М.Дулатов: «Қазақстанның орталығы Орынборда отаршылдық күшті, онда қазақ қызметкерлеріне қызмет етуге еркіндік бермейді, партияға бұрынғы шенеуніктер, тілмаштар, мансапқорлар көп кірген. Ол уақытта Қазақстанда партияға кірген әлгідей бұрынғы шенеуніктер, тілмаштар, мансапқорлар үкіметке, партияға жақсы көріну үшін рас болса да, өтірік болса да, Алашорда адамдарын жамандайтын, сондықтан Қазақстаннан қазақ қызметкерлерінің бір қатары Түркістанға келген, қалғандардың арасында мүмкіншілігі болса Түркістанға кетуді тілейтіндер көп болған, мұнда қалып одан кейінгі жылдарда да (Түркістан қазақтары Қазақстанға қосылғанша) болып тұрған», – дейді. Осы сәтті тиімді пайдаланып, Түркістан үкіметінің басында тұрған Т.Рысқұлов, С.Қожанұлы, И.Тоқтыбаев, Н.Төреқұлұлы сияқты қайраткерлер Қазақстаннан келген зиялыларды қызметке тартып орналастырған еді. М.Дулатов та Түркістанға келген зиялылардың қатарында 1920-жылы 7-желтоқсанда ашылған «Ақ жол» газетінің жауапты хатшысы болып кіріседі. «Ақ жолдың» редакторы С.Қожанұлы болды. Кеңес үкіметі тұсында М.Дулатовтың көп қызмет еткен баспасөз саласы болды. Бір М.Дулатов емес, Ж.Аймауытов, М.Жұмабаев басқа да ұлт зиялылары түрлі басылымдарда қызмет етті. Бұрын да баспасөз саласында қызмет жасаған зиялылар бұл іске мүдделілік танытты, екінші жағынан бұл олардан басқа баспасөз жұмысын алға қоятын мамандар жоқтығымен де байланысты болса керек.

«Ақ жол» газетінің бетінде М.Дулатов қазақ өлкесіндегі түбірлі өзгерістерді, жүріп жатқан саяси науқандарды жұртқа түсіндіріп, халықтың білім алуына жол ашылғанын дәріптеп мақалалар жазды. Тәжірибиесі шыңдалған журналист, публицист М.Дулатов бар талантын жаңа өмірді құру ісіне жұмсайды. Дегенмен, М.Дулатовтың қызметінде бұл жаңа белес оңай қалыптасқан жоқ. Егер біз М.Дулатов Кеңес үкіметінің Қазақстанда жүргізіп отырған саясатына көңілі толды деп ой тұжырымдасақ, қателесеміз. Өйткені М.Дулатов сынды «өз принциптеріне» берік, сөзіне, ісіне үлкен жауапкершілікпен қарайтын, өз ұлтының тағдырын тереңінен ойлайтын, азаматтық қасиетін жете бағаламаған болар едік. М.Дулатов саяси әлеуметтік-экономикалық өзгерістерге баға беруде, Кеңес құрылысын дәріптеп қана қоймай, қазаққа зиянды жақтарын да көрсетіп, өз ойын ашық білдіріп отырды.

Негізі Кеңес үкіметі ұлт зиялыларын қызметке тартқанымен, олардың біліміне, тәжірибиесіне, кез келген істі ұйымдастыра білетін іскерліктеріне сенімсіздік көрсетіп, кейде жете көңіл бөлмей, жұмыстарына ашық қысым көрсетіп, қызмет етуге еркіндік бермеді. Бұл құбылыс Кеңес үкіметінің алғашқы жылдарында қатты байқалды. Керісінше басшы орындарға саяси сауаты төмен жікшіл, атқамінер, жершіл азаматтарды тартты. Коммунистер билеген Кеңес үкіметіне озық ойлы, өз ұлтының тағдыры жөнінде негізді салиқалы ой, ұсыныс балама пікір айтатын ұлт зиялылары жақпады. М.Дулатов мемлекеттік басқару және атқару орындарында осындай келеңсіз құбылыстардың жедел қарқын алуын және ұлт мүддесінен өзінің жеке мүддесін жоғары қоятын шенқұмар, билікқұмар зиялылардың көптігі туралы өзінің пікірін ашық білдіріп, «Қазақ зиялылары» атты көлемді мақаласын жариялады: «Біздің қазақ-қырғыздың оқығандары санаулы. Партияда бары да, жоғы да бәрімізге белгілі. Бізден коммунистер шыға бастағанына әлі екі-үш жылдан асқан жоқ. Өзге жұрттағылар секілді біздің қазақта да өтірік коммунистер, партияны ластап жүргендердің арасында да шын жұртшыл, еңбекші тапқа жаны ашитын, Кеңес үкіметіне ынта көңілмен қызмет етіп жүргендер де жоқ емес. Олай болса, қазақ

қырғыз зиялыларын сөз қылғанда бұларды партияда бар, жоқ демей, жамыратып жіберіп тексеру керек. Шынын айтқанда, күні кеше бәріміз де ұлтшыл емес пе едік? Қазақ оқығандарының әуелгі тобы ұлтшылдар емес пе еді? Февраль төңкерісіне дейін Европаның саяси партиясына кірген қазақ болса, кәне айтсыншы! “Мен әлімсақтан бері коммунист едім... мен 1905 жылдан бері партияда едім” деушілердің ертегісі біздің құлағымызға кіріп те шықпайды. Ат сыры иесіне мәлім. Біз білмейтін қазақтың сыры жоқ!” (Дулатов, 1921), – дей келе Міржақып Дулатов туған халқының қамын шын ойлайтын, елінің болашағы үшін қалтқысыз қызмет ететін азаматқа “көзбояушылыққа” салынып “коммунист” болудың қажеті шамалы екендігін, “коммунист” болғандардың көпшілігі кезінде халықтың үстінен күн көрген, парақор, патша өкіметінің тыңшысы болған, арсыз, намыссыз жандар екенін, әлі де болса халықтың қамы үшін еш нәрседен тайынбай жанын салып қызмет ететін бұрынғы “ұлтшыл” зиялылар екенін ашық жазып, ойын былай сабақтайды: “Енді бүгін Кеңес үкіметі дәуірлеп, коммунистер партиясы жолбасшылық етіп отыр екен; қазақ-қырғыз секілді езілген елдерге бостандық, теңдік күні туған екен; коммунист партиясынан жағымды партия жоқ екен; бұрын өзгелердің соңында жүргендер адасып жүрген екен; соның үшін бізге коммунист болу керек екен; бұған түсіндік, көзіміз жетті. Партияға кіргендеріміз де бар. Партияға кіргендер кімегендерді шақырып та отыр. Бірақ бізге енді шешетін мәселе қайсы? Біздің қазір ортақшыл болып отырғандарымыз кімдер? Бұл сұрауларға берілетін жауап әркімге-ақ анық-ау деймін: бізден қазір шын коммунист болдым деп отырғандар (өтірік коммунистерді айтпаймын) кешегі ұлтшылдар. Мұнан кейін де шын коммунист болуға жарайтындар тағы да сол бұрынғы ұлтшылдар. Үшінші қазіргі жаңа талап жас буын. Әйтпесе, күні кеше ұлтшыл болуға жарамай өз басының қамын ойлап жылтыр түйме таққанына мәз болып, переводщик болып пара алып, пристав болып халықтың қанын сорып, болыс болып ел бүлдіріп, тыңшы болып шағым жүргізіп соғылғандар бүгін қолына қызыл ту алып, “коммунист” бола қалды екен деп кімнің іші елжірей қалады. Мұндайлар жоқ емес, құдайыңа шүкір бар. Әсіресе, біздің Қазақстанда толып жатыр”, – дей келе партияға ары таза, жауапкершілікті сезіне білетін азаматтарды тарту қажеттігін, жалаң науқаншылдыққа ұрынбай: “Әуелі партияға кірушілердің көбеюін мақсат көруден бұрын аз да болса тазалық жағына көз салсаңдар екен дейміз. Шын таза, шын еңбекшіл, шын жұртшыл азаматтар партияға кірсе олардың соңынан жұрт та ереді. Олармен жолдас болудан кешегі ұлтшылдар да бүгінгі жаңа талап жастар да қашпайды”, – деп тұжырымдайды. Кеңес үкіметі “Қазақтың ескі оқығандары” деп жіктеген ұлт зиялыларының “ұлтшылдық” позициясы туралы М.Дулатов: “Біздің ұлтшылдарымыз қанша еді?”, – деп қайрыла сұрақ қойып: “Шын ұлтшылдық өзі аз еді. Ұлтшыл еместердің көбі өзімшіл, дәрежеқұмар, парашыл, шағымшыл, зорлықшыл еді. Ол заманды қазақ оқығандары неге ұлтшыл болды, неге өзге онды-солды Европаның саяси партияларына кірмеді. Бізді ұлтшыл қылған нәрсе, біздің кемдікте, қорлықта жүргеніміз. Көрінгеннен соққы жегеніміз еді. Егер теңгеруші табылады екен, ұлтшылдықты ортақшылдыққа айырбастауымыз қиын емес. Адамның алдымен адам сипаты болуы шарт. Өзінен басқаның тілегін тілей алмаған. Арын-иманын қарабасының пайдасы үшін қысқа күнде қырық сататын соғылғандардан қаны тамып тұрған ұлтшыл артық”, – деп ойын ашық тура айтқан М.Дулатовтың батылдығына сүйсінбеске шарамыз жоқ. Дегенмен,

халқын қандай үкімет билесе де, дұрыс саясат жүргізуін талап еткен қайраткер өзінің ұсыныстарын нақты көрсетіп айтып өтеді. Ол: “Партиядағы жолдастар араларындағы арамзаларды аластап шығарсын. Түзу саясат жүргізіп, “қазақшылдықты” тастап, шын ортақшылдық жолындағы әуелгі өрнегімен жұрттың ықыласын өздеріне аударып алсын, қолынан іс келетін шын таза азаматтарға “ұлтшылдық” таңбасын басудан бұрын бұларды іске кірістіріп, сендіріп, соңына ертсін, шын бірлік сонда табылады.

Көбейсін ортақшылдар!

Көркейсін алаш армандарының бірлігі!” – деп келелі ой тастап мақаласын аяқтайды.

“Қазақ” газетінде қызмет атқарып, қаламы төселген журналист М.Дулатов “Ақ жол” газетінің беделінің өсуіне атсалысты. Газеттің алғашқы сандарында М.Дулатовтың мақалалары жиі басылды “Ақ жол” газетінде жарияланған мақалаларында М.Дулатов жаңа Кеңес өкіметі саясатының мәнін ашып, халыққа жол сілтеп, “осы біз қандай бағытпен кетіп бара жатырмыз” деген сауал қойып, “жаңа қоғамға бейімделу қажеттігін айтып қазақ халқына ең тиімді жол жерден айрылма, егін ек; отырықшы бол, егіншілікпен айналыс, сырттан келген келісімсіктерге жерімізді беріп, қол қусырып отырмайық, өз жерімізге иелік етейік” (Дулатов, 1921), – деп үндеу айтады.

Бұл ойымызды М.Дулатовтың “Ақ жол” газетінің үш жылдық мерейтойына арнап жазған “Үш жыл” атты мақаласы айқындай түседі. Мақалада «Ақ жол» газетінің тарихи қиын кезеңде жарыққа шыққанын, арқалаған жүгінің ауыр екенін, тап тартысы күшейіп тұрған кезде «Ақ жол» газетінің үш жыл басылып шығып, төртінші жылы шыққанын айтады. Одан әрі қайраткер ойын былай сабақтайды:

«Біз кім болсақ та дегенімізге жетуіміз үшін алдымен мәдениетті болуымыз шарт. Қазақ-қырғыздың көпшілігі еңбекшіл екен, жүзге келмейтін ат төбеліндей байды да, манапты да, мырзаны да есепке қоспалық, 5 адам халық емес, 95 адам халық. 95 еңбекшілдің жолына әлгі бесеуін құрбан-ақ қылайық. Сонда қалатын тоқсан бесіміз надан болса, мәдениеті төмен болса, өз атының басын өзі алып жүре алар ма, адамшылық дәрежесіне жете алар ма, азаттық жолына жете алар ма?

– Жоқ. Оның бірі де болмайды. Надан қараңғы күнімізде біз бостандық жемісін жей алмаймыз, төңкеріс табыстарына ие бола алмаймыз. Олай болса, біздің алдымен көксейтініміз мәдениет. Мәдениетіміздің қаншама ілгері алға басқанын, иә кері кеткенін көрсетіп отыратын қатасыз өлшеуіштің бірі газет. Ерік те, елдік те, ерлік те, не тілектің бәрі де мәдениетті өркендету арқылы ғана табылады деп иман келтіру керек. Үміт осылай; бұл үміт босқа кетпесіне сенеміз» (Дулатов, 1923). М.Дулатовтың бұл айтқан ойлары мынадай тұжырымға жетелейді. Сонау 1909 жылдан бастап “Оян қазақ!” деп халқын оқу-білімге, мәдениетке шақырған ол, егер енді заман ағымына сай білімге, өнерге ұмтылмайтын болсақ, ұлттық, мәдениетімізді көтермейтін болсақ, өзге озық ұлттардың жетегінде тағы кетерсің... Сондықтан надан, қараңғы күйіңді артқа тастап, өнерге, білімге, мәдениетке ұмтыл, деп ой тастап, өзінің қоғамдық-ағартушылық қызметінде басты принцип еткен ұранын басып айтқанын аңғарамыз. М.Дулатов бар күш-жігерін салып, баспасөздің беделін қаншалықты дәрежеге көтеруге атсалысқанымен, еңбегі өз дәрежесінде бағаланбады. Алаштан бас тартса да, ұлтшыл ретінде көз түрткі болудан, қудаланудан құтылмайды. М.Дулатовтың журналист ретінде еркін жұмыс істеуіне мүмкіндік бермейді. Осы мәселеге байланысты архив деректеріне тоқталуды жөн көрдік, М.Дулатов 1929 жылы 1 қаңтарда

ОГПУ тергеушілеріне берген жауабында «Ақ жол» газеті туралы өз ойын былай білдіреді «Ақ жол» газетінің бағыты және мазмұны туралы баспасөз беттерінде көп пікірталас жүрді. Бірақ оның бәрі менің қызмет еткен уақытыма сәйкес келмейді» (ҚРҰҚА, 124-қ., 1-т., 78754-іс, 105 п.). М.Дулатовтың «Ақ жол» газеті туралы бұл ойды айтуының негізі бар еді.

1925 жылы 29 мамырда И.Сталин Қазақ өлкелік партия Комитетінің бюросына өлкелік «Ақ жол» газетінің саяси бағытына байланысты хат жолдайды. И.Сталин хатында: «Жуырда менің «Ақ жол» газетімен танысуға мүмкіндігім болды», – деген бастапқы сөзімен-ақ «халықтар көсемі» «Ақ жолда» жарияланған сыни мақалаларға талдау жасап және олардан алаштық интеллигенцияның «қастық әрекетін» көріп, түбірінен газетті жедел түрде қайта ұйымдастыруды, одан партияда жоқ интеллигенттерді қуып жіберілуіне міндет етіп тапсырады.

И.Сталин: «Мен партияда жоқ интеллигенттерді кеңес жұмысына тартуды барынша жақтаймын. Егін-халкомы, халық шаруашылық кеңесі, кооперация және басқа да шаруашылық органдар бұл адамдарды, оларды біртіндеп кеңестендіре отырып, мейлінше пайдалануы тиіс. Мен сондай-ақ партияда жоқ интеллигенттерді қырғыз (қазақ) мәдениетін орнықтыру ісіне тартуды да жақтаймын. Қырғыз тілінде оқулықтар құрастыру, мәдениет саласында бұл адамдардың пайдаланылуы тиіс басты майдан. Бірақ та мен партияда жоқ интеллигенттердің саяси және идеологиялық майдандағы күрес ісіне жіберілуіне мүлде қарсымын. Мен партияда жоқ интеллигенттердің қырғыз жастарына саяси және идеологиялық тәрбие берумен айналысуына қарсымын. Біз өкіметті жастар тәрбиесін партияда жоқ буржуазиялық интеллигенттерге тапсыру үшін алғанымыз жоқ. Бұл майдан толығымен және түгелдей коммунистерге қалдырылуы керек. Онсыз Киргизияда (Қазақстанда) Шокаевтардың жеңісі сөзсіз жүзеге асады» (Қазақстан Республикасының Президенттік Архиві., 141-қ., 1-т., 479 «А»-іс, 1-2 п.), – деп, мәселеге қатысты шұғыл шара қолдануды Қырғыз өлкелік Комитет бюросының барлық мүшелеріне тапсырды.

Сталиннің хатында М.Шоқайдан басқа ешкімнің аты аталмаған, оның есімі төрт рет қайталанған. Дегенмен, көсемнің өршелене қарсы шыққан «партияда жоқ интеллигенттер» деген сөзі өзге қызметкерлерінен гөрі, алдымен М.Дулатовқа бағышталғандай.

Қайраткердің қызы Гүлнәр Дулатованың айтуына қарағанда, М.Дулатов коммунистік партияның қатарына кірмеген. Осы тапсырмадан кейін Қазөлкем басшылары да И.Сталин М.Дулатовты нұсқаған деп түсінген болуы керек оны дереу газеттегі жұмысынан шығарды. Бұрынғы алашордашылардың саяси ықпалынан мүлде айырды, «коммунистендіру» мақсатында газет редакциясын Ташкенттен Шымкентке көшіріп, оны республикалық органнан Сырдария губерниялық органына айналдыру жөнінде қаулы шығарды (Қасқабасов, 1994). Редакторы, редакция алқасының құрамы түгелдей жаңартылды. М.Дулатов және басқа ұлт зиялылары қуылғаннан кейін газеттің беделі де төмендеп, таралымы 10 мыңнан 3 мыңға түсті (ҚРПА, 141-қ., 1-т., 377-іс, 4 п.). Көп ұзамай РК(б)П Қазақ өлкелік 5-конференциясында 1925 жылы Ф.Голощекин «Ақ жол» осыдан аз ғана бұрын антикоммунистік сипатта болып келсе, қазір өз бағытына түсіп, буржуазиялық-ұлтшылдық ауытқушылыққа жол бермейді. Әйтсе де, астарлы сөзбен, «Эзоп» тілінде жазуды қоймайды. Коммунистік газет әрқашан ашық жазу керек. «Біз Қазақстан баспасөзіне партияның берік басшылығын орнатамыз» (ҚРПА, 141-қ., 1-т., 28-іс, 17 п.), – деп М.Дулатов сынды ескі оқығандарға бұдан былай идеологиялық орындарға жол жоқ деген

саясатын жүргізетінін білдірді.

Билік орындары тарапынан көрген қысымдарға қарамастан, М.Дулатов бар талантын «Ақ жол» газетінің көркейтуіне, халық арасында кең таралуына арнады. М.Дулатов «Ақ жол» газетінде 1920 жылдың қараша айынан бастап, 1921 жылдың мамыр айына дейін қызмет атқарады.

«Ақ жолдан» кейін М.Дулатов ұзақ уақыт бойы ешқандай баспасөз редакциясына алынбады. Бүкіл қазақ зиялыларының тағдырына кесірі тиген И.Сталиннің хаты М.Дулатовтың да қолына «қара билет» ұстатып кеткендей болды. «Ақжолдың» бағытының өзгеруі, одан М.Дулатов сынды халық жанашырларының аласталуы қазақ ұлтының рухани өміріне соққы болып тиді. Еліне жүрек жарды сөзін жаятын мінбеден айырылуы М.Дулатовтың жеке басының трагедиясы да болғаны анық. Бұл оның онсыз да қиыншылығы мол өмірінің ауыр белесі, азаматтығына сын еді. Алайда әлеуметтік әділетсіздіктің жөнсіз қиянат пен сорақылықтың небір түрлері басынан өткен М.Дулатов бұл саяси қысымға мойынұсынған жоқ. М.Дулатовтың қызмет ауыстыруына тура келді. 1921 жылдың мамыр айында отбасы жағдайымен Семей қаласына келеді. 1921 жылы жаз айында Семей уезінде халық тергеушісі болып, осы жылдың күз айында Семей губерниялық Кеңес халық сотының орынбасары болып тағайындалады (ҚРҰҚА, 124-қ., 1-т., 78754-іс, 104 п.).

М.Дулатовтың осы қызметке орналасуын көрсететін 1921 жылы 8 желтоқсанда өткен Семей губерниялық халық сотының жалпы жиналысының көшірмесінен үзінді келтірейік: «Жолдас М.Дулатовты Кеңес халық сотының сот қызметкері қызметіне бүгінгі күннен бастап кірісуі туралы Губерниялық Халық сотының председателінің ұсынысы негізінде М.Дулатов жолдас бүгінгі күннен бастап Губерниялық Халық сотының орынбасары болып тағайындалды. Губерниядағы қырғыздардың (қазақтардың) ісі барлық бөлімін меңгеру және губерния соттары мен тергеушілерге нұсқаушы болып бекітілді» (Мұқаметқанов, 1995: 188-189), – деп шешім шығарады.

Семей уезінде тергеуші болып қызмет істеген М.Дулатов жұмыс бабына қарай елге жиі шығады. Ел ішіндегі даулы мәселелердің көптігі соншалықты тергеушілердің дамыл көрмей істеуіне тура келген, өйткені әділет іздеп анталаған халық демалуға мұрша бермеген. Бұл туралы М.Дулатов: «Осынша көптің жұмысы «закончипеп» бітіремін деген сот ауылда екі жыл жатса да бітетін емес. Ол кезде әлі қылмыс заңдар шықпаған, сот қызметкері істің ақ-қарасын «төңкерісшілдік арымен», социалистік сана жолымен ғана айыратын шақ еді» (Дулатов, 1924, а), – деп айтуы дәлел. М.Дулатовты қазақ әйелдерінің тағдыры, ауыр тұрмысы көп ойландыратын. Әйел теңдігі мәселесін көтеріп, қазақ қызының бас еркіндігі жоқ екенін бейнелеп «Бақытсыз Жамал» атты роман жазғаны да мәлім. Қазақстанда Кеңес үкіметінің орнығуымен әйел теңдігіне заң түрінде қол жеткізгенмен, бұл іске сүйекке сіңген қазақылық әдет көп кедергі болған еді.

М.Дулатовқа өзінің бас еркіндігін әперуге кемектесуді сұраған қазақ қыздарының арызы жиі түскен. Бірақ іске келгенде қыздар ата-анасының ырқынан шыға алмай, арыздарын алып үнсіз кеткендері де болған. Өжеттілік танытып еркіндік алған қыздың тағдырын қазақ қыздарына үлгі етіп ой тастау мақсатымен оның «Еңбекші қазақ» газетінде «Сол қыздың атын ұмыттым» деп аталатын мақаласы жарияланды. Онда: Төрт жыл ішінде сот істерінің дұрысталғанын, қазақ даласында кемшіліктер түзетілгенін айтып, бірақ әлі де болса, «ұлы мақсатты тілектердің бірі – әйел теңдігі әлі де көңілдегідей жүзеге асқан жоқ. Бұған себеп елдің сүйегіне сіңген ескі әдеттің

әлі де күштілігі, әйел тобының көзі ашылып жетпеуі, бостандық қадірін анық білмеуі, ел ішіндегі соттардың салақтығы-олақтығы, тағы-тағылар. Қара басының бостандығын көкөсеген әйел жігерлі болса, қазақ ішіндегі соттар қатаң, қызметін біліп істеп жолдан таймайтын болса, әдет-ғұрып қанша күшті болғанмен жоғалмасқа шара жоқ» (Дулатов, 1924, б.), – деп, намысқа тиетін жігерлі сөздерімен ойын аяқтайды.

Сонымен М.Дулатов 1921-1922 жылдың мамыр айына дейін Кеңес халық сотында сот қызметкері болады. Жауапкершілігі ауыр сот қызметін қайраткер адал орындады. Баспасөз беттерінде өзі куә болған қылмысты істерді, дау-жанжалдарды талдап, жастардың жаман әдеттен аулақ жүруін үндеп мақалалар жазды. Атап көрсетсек, «Халық соты», «Сот қайтсе түзеледі», «Ұрлық қайткенде тиылады?», «Сол қыздың атын ұмыттым...».

«Ұрлық қайткенде тиылады?» атты мақаласында ол өзінің қолынан өткен қылмыстарға талдау жасап келіп, «Ұзын сөздің қысқасы, ұрлықты тыю үшін, бірінші жұрттың шаруашылығын көтеріп, еңбекке баулу керек, екінші сот қызметкерлерін тазартып, білімін молайтып, тұрмысын оңдап, халық көзінде олардың беделін көтеру керек. Осы екі жолға түспесек, құр аттан салғанмен ұрлық тиылмайды» (Дулатов, 1924), – деп ой тұжырымдайды.

Бұл қызметі туралы М.Дулатов былай дейді: «Асыра айтқандық емес, қысқа мерзімде менің белсенді және адал қызмет етуімнің арқасында сот мекемелерінің беделі көтерілді, әсіресе, қазақ бөлімінің жұмысы алға басты. Мен қазақ бөлімін басқардым. Бұл сол уақытта Семейде қызмет атқарған жолдастардың бәріне аян» (ҚРҰҚКА, 124-қ., 4-т., 78754-іс. 106-п.).

М.Дулатов – халқын қандай өкімет билегеніне қарамастан, оның көркейген жарқын болашағын армандап, соның қамын тереңнен ойлап, сол жолда адал қызмет атқарған қайраткер. Кеңес өкіметі тұсында ұлтшыл азамат өзін әр қырынан танытты. Оқытушы, жазушы-публицист, аудармашы, журналист, сот қызметкері ретінде қыруар мәнді де, маңызды істер атқарды.

Қорытынды. М.Дулатов – қазақ ұлтының нағыз ұлтжанды патриоты, оның бүкіл саналы ғұмыры туған халқын өркендету биігіне көтеру мақсатындағы жалынды күреспен өтті. Ұлы арман жолында қайраткер өз ұстанымынан тайған жоқ.

М.Дулатов өз идеясының, ұстанған принциптерінің өміршеңдігіне күмәнсіз сеніп өмірден өтті. ОГПУ тергеушілеріне берген жауабында ол туған елінің бостандығы үшін өзінің еткен еңбегін саралай келіп, ойын былай тұжырымдайды: «Өзім өскен ортадан шыққан, өзім алған білімді сіңірген бір адам үшін бұл аз шаруа деп санамаймын. Көп те емес болар. Әйтсе де, бар міндетімді осымен біттіге санап қол қусырап жайым жоқ. Ғұмыр болса, дәм жазса, ұлтымның келешегі үшін күш-жігерімді аямай еңбектене беруге борыштымын. Адассам – халқыммен бірге адастым, сәулесі жарық жолға ұмтылсам – ұлтыммен қосыла ұмтылып бағамын» (ҚРҰҚКА, 124-қ., 4-т., 78754-іс. 98-99-пп.).

Алаш идеясы – ұлт өмірінен мәңгі бірге жасайтын өміршең ұлттық идея. Тарихтың өзі оның идеяларының өмірлік негізі күшті екендігін айқындап берді. М.Дулатовтың арман-тілегінің орындалғанына бүгінде тарих куә, ол халқының азаттық алғанын көре алмаса да, оның күні туатынына сенімі күшті еді. Алаш зиялыларының қайраткерлік тұлғалары осы тұтастығымен, өздерінің ерік-жігерін, күшін халық ісіне сарқа жұмсауымен ерекшеленеді. Міржақып Дулатовтың есімі қазақ халқының жадында мәңгі сақталады.

ӘДЕБИЕТТЕР МЕН ДЕРЕКТЕР

Мадияр. Мемлекет халі //Қазақ. - 1917,- №248; «Құрметті

оқушылар»// Қазақ 1918.-№263; Қайтсек жұрт боламыз. - Қазақ, 1918. №264; Қазақ халқының дұшпандары. - Бірлік туы. - 1918. N24. ҚРҰҚКА(Қазақстан Республикасы Ұлттық қауіпсіздік комитетінің архиві). 124-қ., 1-т., 78754-іс, 105-п.

Дулатов М. Октябрь төңкерісінің үшінші жылы //Кедей сөзі.- 1920. -7-қараша.

ҚРҰҚКА. 124-қ., 1-т., 78754-іс, 105-п.

ҚРҰҚКА. 124-қ., 1-т., 78754-іс, 46-п.

Дулатов М. Қазақ зиялылары//Ақ жол. 1921. 5 мамыр.

Дулатов М. Еңбекшілер автономиясы//Ақ жол. 1921. 29 наурыз.

Дулатов М. Үш жыл//Ақжол. 1923. 7 желтоқсан.

ҚРҰҚКА, 124-қ., 1-т., 78754-іс, 105-п.

ҚРПА., 141-қ., 1-т., 479 «А»-іс, 1-2-п.

Қасқабасов С. «Ақ жол» туралы үш құжат//Ақиқат. 1994. N1.- 90 б.

ҚРПА, 141-қ., 1-т., 377-іс, 4-п.

ҚРПА, 141-қ., 1-т., 28-іс, 17-п.

ҚРҰҚКА., 124-қ., 1-т., 78754-іс, 104-п.

Мұхамедханов Қ. Абай мұрагерлері. Алматы, 1995 ж. 188-189.

Дулатов М. Сол қыздың атын ұмыттым//Еңбекші қазақ. 1924. №294.

Дулатов М. Сол қыздың атын ұмыттым//Еңбекші қазақ. 1924. №294.

Дулатов М. Ұрлық қайтсе тиылады//Ақ жол. 1924. 13 қараша.

ҚРҰҚКА. 124-қ., 4-т., 78754-іс. 106-п.

ҚРҰҚКА. 124-қ., 4-т., 78754-іс. 98-99-п.

REFERENCES

Madiyar. Memleket khali [State of the state] // Kazakh.– 1917, No. 248; “Dear Students” // Kazakh - 1918. - №263; Let’s get back. - English. 1918. No. 264; The enemies of the Kazakh people. - Unity flag. - 1918. N24. [in Kazakh].

RADRF. 124th, 4th Art. 78754. Page 105 QRUQKA 124th, 4th Art. 78754. Page 105 [in Russian].

Dulatov M. Oktyabr tonkerisini ushinshi zhyly [The third year of the October Revolution] // Chechen word. -1920. November 7. [in Kazakh].

RADRF. 124th, 4th Art. 78754. Page 105 QRUQKA124th, 4th Art. 78754. Page 105 [in Russian].

RADRF. 124th, 4th Art. 78754. Page 46 QRUQKA124th, 4th Art. 78754. Page 46 [in Russian].

Dulatov M. Qaqaz ziyalyly [Kazakh Intelligentsia] // White Road. May 5, 1921. [in Kazakh].

Dulatov M. Enbekshiler avtonomiyasy [Autonomy of Workers] // White Road. March 29, 1921. [in Kazakh]

Dulatov M. Ush zhyly [Three years] // Akzhol. December 7, 1923. [in Kazakh]

RADRF. 124th, 4th Art. 78754. Page 105 QRUQKA124th, 4th Art. 78754. Page 105 [in Russian].

RAPIF. 124th, 4th Art. 78754. Page 1-2 QRPA124th, 4th Art. 78754. Page 1-2 [in Russian].

Kaskabasov S. “Aq zhol” turaly ush kuzhat [Three documents about the “white road”] // Truth. 1994. N1.-90 p. [in Kazakh].

RAPIF. 124th, 4th Art. 78754. Page 4 QRPA124th, 4th Art. 78754. Page 4 [in Russian].

RAPIF. 124th, 4th Art. 78754. Page 17 QRPA124th, 4th Art. 78754. Page 17 [in Russian].

RADRF. 124th, 4th Art. 78754. Page 104 QRUQKA 124th, 4th Art. 78754. Page 104 [in Russian].

Mukhamedkhanov K. Abai muragerleri [Abai’s heirs] / 188-189 [in Kazakh].

Dulatov M. Sol kyzdyn atyn umyttym [I forgot that girl’s name] // The Kazakhman. 1924. # 294. [in Kazakh].

Dulatov M. Sol kyzdyn atyn umyttym [I forgot that girl’s name] // The Kazakhman. 1924. # 294. [in Kazakh].

Dulatov M. Urlyk qaitse tyiylady [The thief will be shattered once] // The white line. November 13, 1924. [in Kazakh]

RADRF. 124th, 4th Art. 78754. Page 106 QRUQKA124th, 4th Art. 78754. Page 106 [in Russian].

RREPA. 124th, 4th Art. 78754. 98-99 QRUQKA124th, 4th Art. 78754. 98-99 [in Russian].